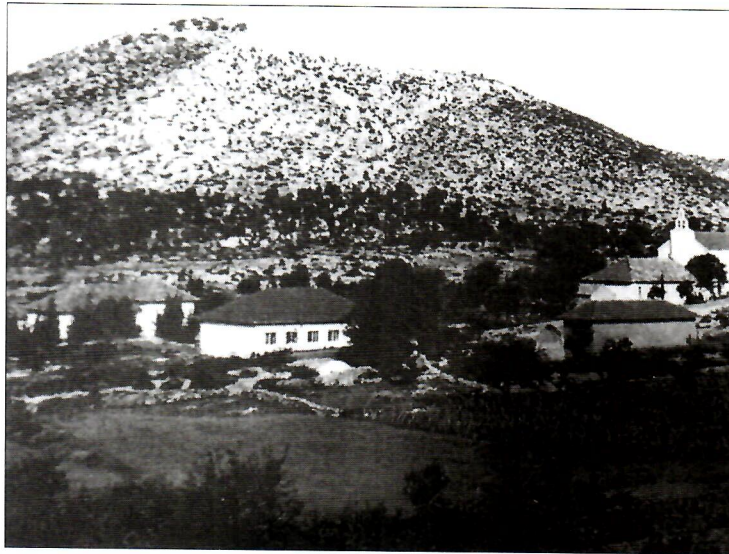

grada

Đuro KRISTE

NA TRAGU RIMSKOG DILUNTUMA

Sl 1. Centar Trebimlje – „Navijale“.

Neke pretpostavke o kontinuitetu života na području Trebimlje

Položaj i uvjeti za život

Geografski položaj ovog područja od Bjeljave i Tmora do Treskavca i Popova polja daje sliku jednog prirodno zaštićenog životnog obitavališta. Blizina mora omogućava mu blagu klimu s češćim prodorom južnih vjetrova,

koji relativno brzo uklanjaju snijeg i mijenjaju temperaturu zraka. Ovakav položaj i uvjeti vremenskog faktora utjecali su na stanovništvo da, po ugledu na primorska naselja, uzgajaju i mediteranske biljke: vinovu lozu, smokve, duhan i sl. Česta komunikacija s primorjem omogućavala je i razmjenu rada i trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Začudo, sve do Drugog svjetskog rata rijetkost je bila međusobno sklapanje brakova, iako je i s jedne i s druge strane pučanstvo katoličke vjere. Razlog tome je bila potpuno različita odjeća, koja se u ovom dijelu Trebimlje i okolice potpuno izgubila, dok je u primorju sačuvana sve do današnjih dana.

Ranija staništa i prva naseljavanja

Da su uvjeti života ovdje bili ako ne optimalni, a ono bar snošljivi, govore nam ostatci ranijih naseobina – nekadašnjih znakova života. Tu su brojni tumuli (gomile) duž čitavog područja, ostaci starog ilirskog naselja “Kučišta“, brojne gradine, i kao najznačajnije rimsko naselje zv. „Grude“ smješteno u podnožju Velike i Male gradine. Vidljivi su i ostatci srednjeg vijeka na brojnim nekropolama stećaka kao i na razgranatoj mreži putova koji su odavno povezivali naseljena mjesta. Vjerojatno je najznačajnije razdoblje naseljavanja bilo od sedmog do dvanaestog stoljeća kada su slavenska plemena nastanjivala ove prostore. Napuštanje nomadskog načina života i prihvaćanje zemljoradnje kao uvjeta opstanka, primoravali su ljude da traže pogodna mjesta za život, odnosno za trajni boravak. Vjerujem da su jedno od takvih mjesta našli upravo ovdje u Trebimlji i to na užoj lokaciji od uzvisine „Pliješ“ do zaravni „Navijala“ u dužini od oko jedne milje.

Rimsko naselje, ili bar njegovi ostaci, utjecali su na došljake da odluče ovdje ostati i organizirati život, jer je i okolno zemljište bilo pogodno za kultivaciju. Naime, utjecaj bujica s okolnih brda Gornje i Donje gore (Igar, Gradina, Crkvina), kroz dugo razdoblje, stvarao je sloj zemljišta pogodnog za krčenje i obradu. Uz ogromni napor, sredstvima koja su im bila na raspolaganju, površina je iskrčena, očišćena i kultivirana. Tu je nastalo i prvo naselje na mjestu današnjih zaselaka Glavaši i Milići (Gornja Trebimlja). No, raniji naseljenici su svoje obitavalište nazivali TRBINA ili TREBLJINA, što je nastalo od naziva zemljišta koje je iskrčeno ili otrijebljeno.

Na osnovu toga se i uvriježilo nazivlje sela u dva oblika TREBINJA i TREBIMLJA, što i danas izaziva nedoumice u svakodnevnoj uporabi. Dolaskom nekih rodova u kasnijem razdoblju (Jaraci i Vujičići) zapadnije od Navijala selo je dobilo jedinstven naziv s dvije teritorijalne cjeline

Gornja i Donja Trebimlja, pa su time i nazivi zaselaka zapostavljeni. Tek polovicom 19. stoljeća afirmiraju se nazivi zaselaka i to po nazivu rodova koji ih nastanjuju ili po nekoj uočljivoj osobini. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije (1918. – 1941.) uspostavljaju se lokalne administrativno teritorijalne jedinice i zaseoci: Brijeg, Glavaši, Milići, Donja Trebimlja, Dužica, Zagorac, Pećina, Turkovići i Dobri Dol postaju jedinstvena zajednica sela pod nazivom Trebimlja. Na isti način su označene i katastarske općine u susjednim selima Cicrini, Trnčini i Veljoj Međi.

Dileme oko naziva sela i posljedice toga

Nepobitna je činjenica da je selo dobilo naziv u vrijeme prvog naseljavanja ovog prostora i to na osnovu fizičkog izgleda nakon mijenjanja prouzročenim čovjekovim utjecajem. Nakon trijebljenja (staroslavenski glagol „trebsti“) zemljište je dobilo naziv „trebljina“ ili pak „trbina“ što znači „krčevina“. Taj naziv je prerastao i u naziv obitavališta koje je na njemu nastalo. Vremenom je to modificirano u TREBIMLJA, a možda i TREBINJA. Naziv se formirao i rabio u službenoj komunikaciji. Tako je crkvena administracija od osnivanja župe (oko 1745. godine) stalno rabila naziv Trebinja. Za razliku od toga sve državne institucije su rabile naziv Trebimlja. S obzirom na naprijed navedeno tj. na uvjete postojanja naziva sasvim je svejedno koji će se naziv rabiti, ali da bi se izbjegla nedoumica zbog očite sličnosti s Trebinjem, možda bi bilo opravdanije koristiti naziv TREBIMLJA upravo poradi boljeg raspoznavanja o kojem se naseljenom mjestu radi. Slično mišljenje zastupa i dr. Domagoj Vidović u svom radu o ojkonomima Trebimlja/Trebinja i Trijebanj gdje izričito navodi: „Ojkonimi Trebimlja/Trebinja i Trijebanj nastali su pojednostavljenjem sintagme pridjevskog postanja poput većine drugih ojkonima motiviranih osobnim imenom, pa misli da bi Trebimlja označavala Trebimovo ili Trebinovo selo ili posjed. No, navodi dalje, nije zanemariva ni tvrdnja da je u slavenskom jeziku od 9. stoljeća potvrđen apelativ „trebina“ (krčevina)“. Ovo posljednje bi meni bilo prihvatljivije obzirom da se i danas to zemljište gdje je niklo prvo naselje naziva „Krčevina“. Različita mišljenja oko prvog spominjanja naselja s jednim ili drugim nazivom javljaju se kod više autora. Tako dr. Vidović spominje 1283. godinu, dr. Puljić 1301. godinu, a Mihajlo Dinić 1372. i svako je karakteristično po različitosti naziva.

O ovoj dilemi sam pisao nekoliko puta u dnevnom tisku i nekim časopisima. Obraćao sam se i institucijama nadležnim za taj problem, ali nitko nije posvetio pozornost rješenju ovoga problema i da se na taj

način otklone sve nedoumice oko uporabe naziva sela u jednom ili drugom obliku. Nije toliko ni važno kako će se selo nazivati, ali je važno hoće li ljudi imati poteškoća u rješavanju administrativnih problema. Valjda zbog toga dr. Vidović i sugerira da bi bilo prikladnije u svakoj službenoj prigodi selo nazivati TREBIMLJA da bi se izbjegao komunikacijski šum zbog homonimije u kosim padežima s likovima ojkonima TREBINJE.

Granični pojas i utjecaj ratnih zbivanja

Veliki tridesetogodišnji rat između zapadnih država i turske imperije značajno je utjecao na život stanovnika, jer je crta razgraničenja bila i na ovom prostoru. Pojedini dijelovi su povremeno prelazili iz jednog pod drugi utjecaj. Venecija je novostečeno područje uređivala na svoj način, pa je kao protuuslugu pojedinim ljudima s ovog područja podijelila zemlju turskih feudalaca. Tako se spominje da su je dobili neki istaknutiji pojedinci s ovog područja kao: Miho Radić i Andrija Curić iz Velje Međe, Nikola Mirković iz Trebimlje, Matija Vidović iz Rupnog Dola, Nikola Kulaš iz Vojevića i Boško Koić iz Ravnog. Sabo Kukica i Marko Bračević se spominju kao stanovnici Čvaljine, što znači da su tada još boravili i u Čvaljini. Zemlja je dodijeljena 1694. godine, a 1714. Turska je ponovno objavila rat Veneciji, tako da je 1715., kako navodi Grga Novak, sva ranije dogovorena granica bila u pokretu, što će reći u ratnom stanju (G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, str. 22.). Tada su Mlečani zauzeli Trilj, Zazvinu, Prelog, Plavno, Strmicu i Glavaš, poslije čega su Turci poduzeli veliku ofenzivu na Dalmaciju.

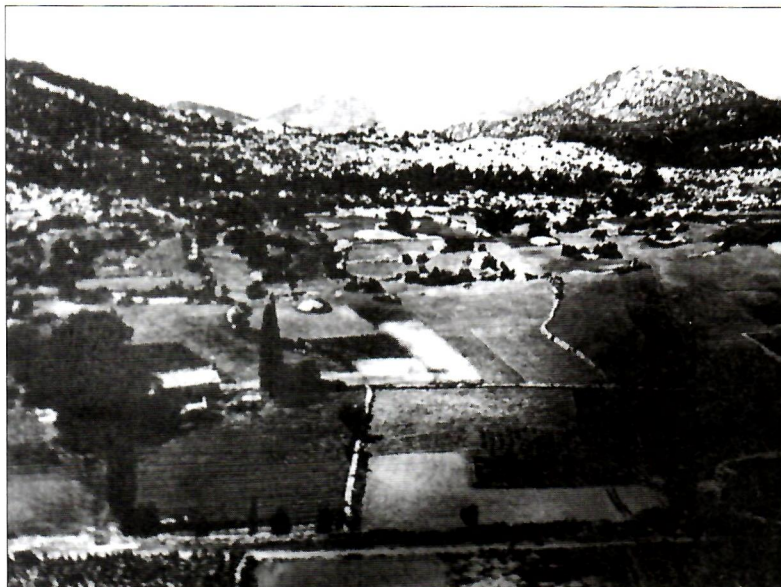
Uspostavom Austro-ugarske vlasti 1878. godine ovaj kraj je čini se imao prioritet u strategiji opismenjavanja pučanstva, pa je već 1892. godine u zaseoku Milići otvorena prva osnovna škola, a nakon deset godina (1902.) izgrađena je i nova zgrada na *Navijalima* u kojoj je nastavljen nastavni proces sve do pred kraj 20. stoljeća.

Analizom relevantnih pretpostavki i stečenom spoznajom iz povijesnih vrela mogla bi se potkrijepiti tvrdnja o stalnom kontinuitetu života na ovom području sve od Ilira i Rimljana do današnjih dana. Organiziranje života se naslanjalo na ono prethodno pa je, sukladno tome, opravdano zaključiti da je u rimsko doba na današnjem prostoru tzv. „Grude“ postojalo značajno naselje o čijem nazivu arheolozi nemaju jedinstveno mišljenje. Njegov položaj i značenje određivali su strategijski ciljevi tadašnjih vlastodržaca, a brojnost i veličina bila je uvjetovana životnim prilikama i komunikacijskom povezanosti.

Grude – Decurio (novo) naselje

Crkva sv. Roka u Trebimlji upisana je u registar spomenika kulture BiH 1971. godine. Prigodom utvrđivanja stanja objekata predstavnik Zavoda iz Sarajeva prof. Bojanovski iznio je podatke o arheološkim nalazima i povijesnim činjenicama za ovo područje. Tom prigodom je istakao da neki arheolozi smatraju da je ovdje u Trebimlji bio i rimski grad Diluntum. Međutim, rekao je da se on ne slaže s tim da on ubiciranje Diluntuma vidi jedino u današnjem Stocu.

Nisam bio baš uvjeren u tu njegovu tvrdnju obzirom na arheološki nalaz na lokalitetu Grude, gdje je nađena nadgrobna stela s posmrtnim ostacima Aplija Publija Plasa, dekuriona municipija Diluntum (Aplius Publius Plasius decuriones municipii Dilunti) koja je, negdje pred Drugi svjetski rat, prenesena u zavičajni muzej Trebinje gdje se i sada nalazi. Kada sam pročitao studiju prof. Bojanovskog „Mogorjelo-rimsko Tures“, moje sumnje u njegovu tvrdnju su otpale u znatnoj mjeri. Međutim, ostalo mi je nejasno kako je Stolac mogao biti Diluntum lociran na itinereru rimskog puta Naron – Mogorjelo – Leusinum, ako se jedan krak puta odvajao za Parduu, kako navodi dr. don Ivica Puljić u svom radu „Kroz prošlost župe Gradac“, objavljenom u Humskom zborniku XII. 2009. godine u Neumu.

Sl. 2. *Trebimlja – pogled na ostatke rimskog naselja Grude.*

Trebimlja ili Stolac

Kako je i ranije spomenuto u Trebimlji je vidljivo razrušeno rimsko naselje u čijem je središtu pronađen grob s posmrtnim ostacima dekuriona municipija Diluntum i njegove brojne obitelji. Promatrajući ostatke razrušenog naselja, položaj mjesta kao i ostatke utvrde na obližnjim gradinama, stječe se dojam da je ovdje stvarno postojalo značajno naselje u kojem je bilo moguće organizirati život. Upada u oči i ranije spominjani ravničarski dio u dužini od oko jedne milje, a posebno onaj u neposrednoj blizini naselja sa slojem plodne zemlje močvarnog tipa. Tu je i akumulacija vode Lokva, za koje se u usmenoj predaji kaže da je, navodno, iz rimskog razdoblja. Priča se da je postojao i put od Lokve do naselja koji je kasnije razoran zbog obrade njiva. Ako se promotri zemljopisni položaj na kojem je bilo naselje, kao i položaj šire okolice, moglo bi se s pravom pretpostaviti da bi ubikacija Diluntuma u Trebimlji imala puno opravdanje. Naime, predio je u relativnoj blizini mora što je omogućavalo komunikaciju s morskim prometom, ali i cestom Salona – Epidaurus koja je bila nužna radi opskrbe pučanstva i vojske, kako navodi Ferdo Šišić u *Povijesti Hrvata* 600 – 1918. godine. Uz to velika rasjeklina od Slanog do Zavale na istočnoj strani, kao i neprohodnost kretanja prema Trebimlji (Diluntumu) daju ovom prostoru karakter prirodne zaštite. Zakriljenost Popova polja sa sjeverne strane, koje je dobrim dijelom godine bilo pod vodom, umnogome doprinosi još većoj sigurnosti obitavanja na ovom prostoru. Moglo bi se reći da je tadašnje naselje, ili možda vojničko uporište, bilo na neki način sakriveno od nasrtaja bilo kakvih neprijatelja.

Municipija je bilo u Panoniji i Dalmaciji mnogo, ističe Šišić, a upravi svakog grada redovito je pripadao, sad veći sad manji okolni teritorij sa svim selima i selištima (vici, pagi). Uprava je bila u rukama dvojice načelnika koji su se svake godine izmjenjivali. Oni su imenovali i članove općinskog vijeća (ordo decurionum). Dekurioni i njihove porodice su bili prvi stalež u svakom gradu tj. gradsko plemstvo (kasniji patriciji). Je li sve ovako moglo biti i u Trebimlji, odnosno tadašnjem rimskom naselju, teško je reći. Jer, prema današnjem izgledu ostataka naselja ne bi se moglo reći da je ono bilo tako brojno i površinski rasprostranjeno. Ali, ako se sve gleda u kontekstu nekog dalekog vremena, sve je moguće. No unatoč svemu ostaje dvojba; jesu li Grude (Trebimlja) bili DECURIO DILUNTUM ili samo decurionovo prebivalište i posljednje mjesto njegova vječnog počinka. Indikativno je da je pokopan baš u središtu naselja, što bi značilo izuzetnu počast prvom građaninu Diluntuma, ali zbunjuje što u neposrednoj blizini nema ostataka grobova i drugih zvaničnika. Zbog

toga bi se moglo pretpostaviti da je i obližnje groblje kod crkve Sv. Roka možda iz tog razdoblja pa se i ukopavanje umrlih kontinuirano nastavljalo u kasnijem razdoblju sve do danas. Ovo tim prije što su i ostala groblja u okolici uglavnom nastala na ranijim grobištima ili nekropolama stećaka (Donja Trebimlja, Cicrina, Zatmorje, Trnčina i dr.).

Rimski put Narona – Epidaurus

Municipij Diluntum je potvrđen arheološkim nalazom u Trebimlji i njezino mu je područje nesumnjivo pripadalo, navodi dr. don Ivica Puljić u svom radu „Kroz prošlost župe Gradac“ (Zbornik XII.) što bi značilo da je područje Trebimlje bilo sastavni dio tog municipija, ali vjerojatno ne i njegovo središte. U tom slučaju bi i otpala tvrdnja da je Trebimlja nekadašnji rimski Diluntum. Međutim, u spomenutom radu dr. Puljića navodi se i itinerer rimskog puta Narona – Epidaurus, na kome se prema Peutingerovoj karti (Tabula Peutingeriana) nalazi niz putnih postaja: Narona – Ad Tures – Dilunto – Pardu – Ad Zizio – Asamo – Edipaurus, s ogrankom Ad Zizio – Leusino, a izvor nazvan Ravenatski kosmograf za Pardu tvrdi da je Ston (idi est Stames).

Ako se promotri stanje i izgled područja o kojemu se govori mogao bi se izvesti i suprotan zaključak od onog koji navodi prof. Bojanovski u svojoj studiji o Mogorjelu. Naime, ako je Mogorjelo jedna od postaja rimskog puta, uz to i značajan rimski garnizon, kako navodi Šišić, onda bi bilo možda i nelogično da put ide u pravcu Stoca (Diluntum?) i dalje preko istočne Hercegovine i Leusinuma, a da se od njega odvaja krak za Pardu (Ston). Prihvatljivije bi bilo, prema navodima dr. Puljića, da put ide od Mogorjela do Brštanice i dalje prema Popovu polju, odakle bi povezivao Diluntum (Trebimlju) i Pardu (Ston). U tom slučaju bi se s pravom moglo ubicirati raskrižje Ad Zizio u današnje selo Cicrinu koje je bilo važno raskrižje putova prema Dalmaciji (Slano), ali i prema Popovu polju (Ravno i Zavala) kao i prema Bobanima i krajnjem cilju Epidaurusu (Cavtat). Navedena trasa puta je u Popovu polju MORALA prinudno skretati prema jugu, jer je u zimskim mjesecima u mjestu zv. MORAŠNICA bila ponekad prekrivena vodom, pa je time bio onemogućen dalji put. Otuda je vjerojatno to mjesto i nazvano „Morašnica“ (Ne možeš dalje – moraš okolo uz brdo preko Trebimlje). Iz Trebimlje je put vodio u primorje i Pardu (Ston), a glavni pravac je išao dalje do Cicrine, Oštrošca, Gajica, Čvaljine do Zavale, odakle se mogao odvajati krak podnožjem Popova polja, odnosno njegovim rubom do Leusinuma. Znakovito je da je Cicrina i u kasnijem razdoblju bila karantena za kontrolu putnika

koji su išli u Dalmaciju, a u Trebimlji je bila đumrukčinica (carina), u čijoj se blizini nalazi i zemljište zvano „Carine“. U Gajicu postoji toponim „Dubravčki kamen“ što bi moglo značiti dubrovački kamen i što bi moglo biti orijentir pravca za Dubrovnik. Ukoliko bi ova pretpostavka imala svoje opravdanje mislim da bi i teza o ubiciranju Diluntuma u Trebimlju dobila na značenju.

Život rimskih naseobina, civilnih struktura vlasti, ali i vojnih posada u mnogome je ovisio o komunikacijama, prvenstveno razvijenijim (ceste za zaprege) kojima su prometovale konjske zaprege, ali i o onima u zabitijim krajevima kojima se roba pregonila na konjima (karavanski putovi). Upravo je ovo područje pogodno jedino za takvu vrstu prometa. Naime, putovi teško prohodnim krajem popločavani su kamenom i to na poseban način i taj je put nazvan „čavlenjak“, a njegovo popločavanje se vršilo na „čep“. Karakterističan dio ovakvog puta imao sam priliku upoznati na relaciji Osojnik – Rijeka dubrovačka i taj se dio nazvao „Niz čav'o“.

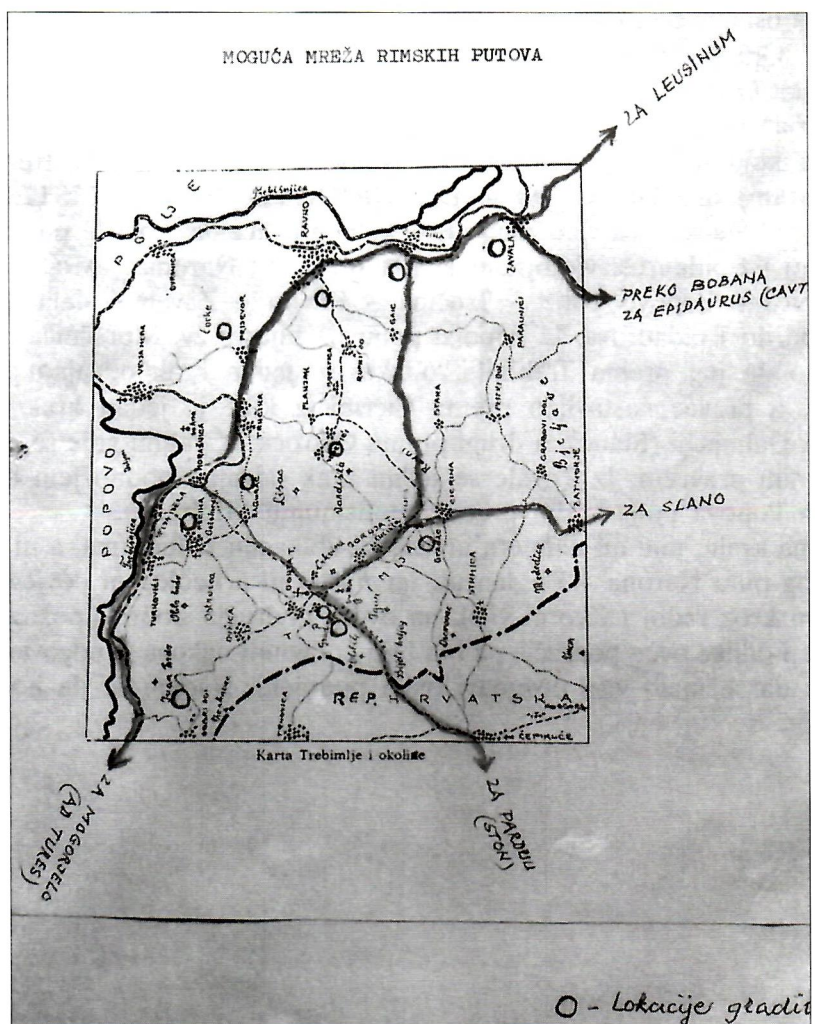
Uz ceste je bilo i mnoštvo kula (gradina) u kojima su naoružani stražari bdjeli nad sigurnošću putnika i robe, navodi Ferdo Šišić u *Povijesti Hrvata*, kao i da značaj cesta u Rimskom carstvu spada u najvažnija djela rimskih vojnika, čija je glavna svrha bila omogućiti što lakše i brže otpremanje četa u svim pravcima provincije, odnosno čitavog carstva, a zatim podupiranje trgovine i prometa. Osim glavnih bilo je i mnoštvo drugih, lokalnog značaja koje su spajale sva važnija mjesta u unutrašnjosti s morem. Sve su ceste ostale u uporabi još mnogo stoljeća poslije Rimljana i čine jednu od najdragocjenijih baština iz vremena njihova vladanja.

U skladu s prednjim navodima vidljivo je da su i duž trase ovog puta, posebno s njegove južne strane, postojale gradine koje su zasigurno imale istu svrhu tj. osiguranje nesmetanog prometovanja duž cijele trase puta. Tako samo na dijelu od Hutova do Bobana imamo gradine: u Dobrom Dolu (Šanjina gradina), iznad Morašnice (Pećinska gradina), između Zagorca i Trnčine, iznad Vojevića (na Vardištu), u Bratogošću (Ćorci) iznad sela Ravno Gradac, u Zavali (Hercegov grad), u Čvaljini (Čihorića gradina) i dr. Na dijelu puta prema Trebimlji i Cicrini imamo Veliku i Malu gradinu u Trebimlji i Gradac u neposrednoj blizini Cicrine. Vjerojatno i na daljnoj trasi preko Bobana do Dubrovnika imamo veći broj gradina s istom svrhom postojanja.

Na osnovu izloženog smatram da je pretpostavka dr. Puljića o putu Narona – Epidaurus moguća i prihvatljiva i to kao lokalno povezivanje naseljenih mjesta, a i potreba povezivanja ova dva rimska uporišta samo

ovako mogućim načinom prometovanja robe i putnika, jer je rimski put od Mogorjela i dalje preko istočne Hercegovine, prema navodima prof. Bojanovskog, utvrđen miljokazima i takav arheološki dokazan.

Diluntum je bio svakako značajnije naselje (decurio), pa je možda i dvojbeno je li Trebimlja (Grude) zadovoljavala uvjete za sjedište jedne teritorijalne jedinice kategorije decuria (općinsko vijeće). No, u odmaku vremenskog razdoblja, teško je reći kakve su veličine bila i ostala sjedišta decuria.

Sl. 3. *Moguća mreža rimskih putova.*

Je li nekadašnje rimsko naselje u Trebimlji imalo naziv Diluntum teško je reći, ali je nepobitno da je od Neretvanske doline do Cavtata, kao nekakvim međuprostorom (more-zaleđe) prolazio put potreban za opskrbu pučanstva i vojske, jer onaj uz more (Salona – Epidaurus) i onaj preko istočne Hercegovine (Narona – Leusinum) nije mogao zadovoljiti potrebe. Ovo je bila svakako najkraća trasa i jedino moguća za opskrbu kroz teško prohodna područja, gdje je jedino moguć bio „čavlenjak“ s izradom popločavanja na „čep“ i konjem kao osnovnim prijevoznim sredstvom (karavane).

Na osnovu svega izloženog čini mi se da bi se mogao izvesti zaključak:

- Opravdano bi se moglo zaključiti da je na području Trebimlje (lokalitet Grude) ranije postojalo značajno rimsko naselje, možda karaktera „decuria“ (općinsko vijeće), a je li se zvalo DILUNTUM ostaje i dalje dvojba koju bi trebalo istražiti. Ta dvojba je u pitanju: Je li Trebimlja (Diluntum) bila DECURIO ili DECURINOVO PREBIVALIŠTE?

- Moguća trasa rimskog puta lokalnog značenja, koja je povezivala Naronu i Epidaurus, vjerojatno je išla pravcem: Narona – Mogorjelo – Brštanica – Popovo polje – Trnčina – Ravno – Zavala i dalje preko Bobana do Epidaurusa. U Popovu polju na mjestu zv. Morašnica put je skretao na jug prema Trebimlji, odakle se jedan krak odvajao prema Stonu, a pravac nastavljao prema Cicrini iz koje je jedan krak vodio prema Dalmaciji (Slano), a drugi prema Oštroc i Čvaljini gdje se spajao s glavnim pravcem. Iz Zavale se jedan krak odvajao podnožjem brda i rubom Popova polja vodio prema Leunsinumu (Trebimlje).

I na kraju; nije mi namjera utvrđivati ubikaciju Diluntuma, a ni trasu rimskog puta Narona – Epidaurus, jer nisam ni arheolog ni povjesničar, ali sam kroz radni i životni vijek na ovom području dobro upoznao sve putove i odlike ovog područja pa bih htio potaknuti nekoga iz odgovarajuće struke da se malo više pozabavi ovim pitanjem. Nadam se da hoće!